

VEČESLAV HENEBERG: LIKA PRIJE HACQUETOVIH PUTOVANJA.

Najbolji stari opisi Like, iz kojih saznajemo za izgled starih gradova, za prilike i život stanovnika nisu naučna dela, nego su napisani u svrhe vojne ili upravne. To su sve relacije, izvešća raznih zapovednika ili upravnika o obrambenim prilikama ili pak predlozi za poboljšanje uprave, a te relacije nisu ni bile pisane za javnost, nisu ni bile poznate sve do najnovijega vremena, kad su izdane u zbirkama historičkih izvora.

Kao što su historički priručnici 16. i 17. stoleća bili suhoparno nabranje događaja počevši od stvorenja sveta, tako i tadanji geografski priručnici nisu drugo no rečnici, u kojima su alfabetskim redom poredana imena pojedinih mesta uz kratke opise. No i ti opisi više su historičkog nego li topografskog značaja, pa su to većinom opisi opsada i osvajanja pojedinih gradova.

Takovih opisa ima i za Ugarsku i tada njoj prisajedinjene zemlje Erdelj, Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju. Ima ih priličan broj od raznih sastavljača, a ponajviše su bili u porabi: Lazius: *Des Königreichs Ungarn sambt seinen einverleibten Landen gründliche und wahrhaftige chorographische Beschreibung* (Wien 1556.), zatim Zeiler: *Hungaria oder Neu Vollständige Beschreibung des gantzen Königreichs Ungarn* (Ulm 1646.) i Krekwitz: *Totius regni Hungariae descriptio* 1686., te mnogi drugi. Ova su dela duго, još u 17. stoleću služila kao izvor za radnje slične vrste. U tim opisima ne smemo već radi njihovog općenitoga karaktera tražiti opširne podatke o našim krajevima, a još manje o Lici i Krbavi. Zeiler na pr. navodi o Lici samo ovo: »Liccā. Kraj već 1522. zauzet od Turaka s glavnim gradom Budakom. Godine 1685. 14. septembra je karlovački general Herberstein upao s 1000 graničara u Liku, oplenio većinu gradova i popalio 4000 kuća pogubivši 400 Turaka. Zarobio je 130 ljudi i 1000 komada blaga«. Isto takve historičke vesti donosi Zeiler i o Brinju, Ostrovici, Senju i Udbini i to je o Lici sve, a to je ujedno i sve, što se tada o Lici uopće u svetu znalo. A i to sve dakako prepisao je Zeiler iz starijeg dela Laziusovog, baš kao što su potonji sastavljači takovih geografskih rečnika prepisivali iz Zeilera. Iz ovog se vidi karakter ovih dela, koja su sva jednaka.

Sasvim je drukčije pisano poznato delo Valvasorovo »Die Ehre des Herzogthums Krain« izdano u Ljubljani 1689. U četvrtom svesku govori Valvasor o Primorskoj Krajini, koju svojim prinosima uzdržavahu kranjski staleži. Tu se na dvadeset stranica opisuju gradovi što leže u današnjoj ličko-krbavskoj županiji: Senj, Otočac, otočka Fortica, Prozor i Brinje. Ovi su opisi puni, živi, donose mnoštvo zanimljivih topografskih detalja, a mnogo i sa poznavanjem govori Valvasor i o stanovnicima tih gradova, o njihovom životu i običajima. Naprotiv su mu historički podaci kratki. Opširno opisuje stare Senjane, a plastički iznosi život krajišnika u Gackom optočenom

Otočcu, a crta i njihove žene s nekoliko markantnih poteza. Valvasorovi izvrsni opisi, kojima je pridodao i slike nekih gradova već su mnogo puta izneseni u hrvatskoj naučnoj literaturi te su opće poznati. Kako je Otočac tada bio baš na turskoj međi, »leži gotovo posve u Turskoj« veli Valvasor, to on ne opisuje dalje tursku Liku te njegov opis Gornje Krajine lepo popunja gotovo istodobni Glavinićev opis Like.

Nakon što su Turci proterani iz Like prideli car Leopold 1691. g. Liku i Krbavu senjskoj biskupiji, te senjski biskup Sebastijan Glavinić nekoliko godina iza toga po prvi puta nakon turskih vremena obilazi ličke crkve i prima zakletvu naroda novome vladaru. Premda senjski biskup u svojoj relaciji caru nastoji da u prvom redu istakne crkvene potrebe novih krajeva, ipak daje lepu i živu sliku ondašnje Like i Krbave. Iz Glavinićevog se opisa vidi, da su tada turski gradovi po Lici većinom bili još čitavi, da je bilo još dosta šuma, dosta stanovnika i da je zemlja bila dobro obrađena. »Svuda se nalaze ugodna polja, prostrane ravnice, široke šume i gajevi, obilni pašnjaci za blago, a obilna je plodovitost u zemlju bačenog semena«, priča Glavinić za krajeve oko Perušića, a polazeći dalje do široke Kule nastavlja: »Mesto je lepo, bogato šumama, poljima i pašnjacima zgodnim stadu za pašu. Zgodan položaj povisuje obilje izvor vode, no ta za dulje suše katkada tako presuši, da moraju blago goniti na vodu sve do reke Like, gotovo milju daleko. Od ovoća grada vide se zemlje, što se steru u dužini dve milje, a u širinu milju i po. Tamo se nalazi i grad Grebenar, što se jedva vidi iz svojih ruševina«.

Gospić, današnje glavno mesto u Lici Glavinić ni ne spominje, jer ga tada zapravo nije još ni bilo. Na njegovom su se mestu tada dizali tek neki »zidani stanovi odličnika, ali pusti i bez krova«, a to je bez sumnje bio od Turaka napušteni stari gospićki grad uz Novčicu. Središtem čitave Like smatra Glavinić Belaj, stari sredovečni grad, što je prema biskupovom opisu iza Turaka ostao prilično zapušten. »Lepi grad Belaj diže se na brežuljku i bejaše nekada nesumnjivo središte velikaške porodice, kako svedoče tragovi ukusnije izrađenih dovratnika i prozora. Središte je čitave ličke županije, te se oko može pasti na svim ravnicama okolnih polja sve do gore Velebića. S jedne strane optače ga reka Lika preko koje je sagrađen most, da putnici mogu preći po suhom. Za Turaka čuvahu most u drvenom turnju, što bejaše podignut, da se prepreči dolazak vojnika iz naših strana. S istoka mu se dižu nasuprot Ribnik i Rebren. Okolne zemlje široke su osam putnih sati, novo pokrštenih kuća ima 23, vojnika 37, u svemu 154 stanovnika. Isti pak Belaj zakopan je većim delom u svoje ruševine te mu stoje sami zidovi sa strane. Na podnožju brda podignuli su Turci slabo pokrivenu džamiju i onde se služi misa i zbog svetinje obećao je stanovnici popraviti«.

Tako Glavinić redom prikazuje ličke gradove: Ribnik, nekada stolno mesto ličkoga bega; Medak, kuda je baš tada iz bosanskoga grada Sarajeva doleteo vladika Atanasije Ljubović sa Srbima; Novi, grad što vlada nad dvanajst drugih gradova i sve ostale, od kojih mnogi bejahu svedoci nesumnjive starine. Osobito su zanimljive Glavinićeve vesti o preostacima kulture iz doba pre turske vlasti u krajevima oko Kosinja. »Pod Pazarištem, Ostrvicom i Hotešom ruševine su od četiri crkve. Od jedne stoje postrani zidovi, što više i pročelje, ali bez krova protiv kiše i snega. Još stoji tu krstionica, četvrtasto kamenje s prastarim napisima nalazi se izvana«. U ovoj vesti Glavinić nam je sačuvao spomen o srednjevekovnim kulturnim spomenicima, kakovih je malo poznato iz Like, no on zna još i više toga da priča: »Pre-

šavši ove gore i šume i silazeći, dolazi se u Kosinj. Grad je na povišenome mestu, ali preostaje samo ruševine, bogat je vodom, što ponire. Ovo mesto bejaše, kako kažu, slavno za predašnjih kršćana i na daleko se steralo izvan i unutar zidova. Dokazom su štampani brevijari ilirski, kako se čita ispod natpisa onih, kojima se sada služe svećenici glagolaši moleći časove kanonske, tamo štampani. U sedam hramova je prije u onom kraju častio puk Boga, a jedan od ovih bi očišćen dolično za vršenje službe. Preostaje tamo i mesto manastira redovnika svetoga Pavla, prvoga pustinjaka«. I iz ostalih historičkih vrela znamo, da je u kraju oko Kosinja, nekadanjoj buškoj župi, nekoć bilo središte bujnoga kulturnoga života, no u Glavinićevo vreme su ostaci toga života još bili očiti, jer on nije video samo ruševine nekadanjih gradova i crkava, nego i pisane spomenike: u kamen uklesane napise, i što više, u njegovo su još vreme svećenici upotrebljavali glagolske brevijare, što su nekoć bili štampani u Kosinju. U Kosinju je prema tome bila jedna od najstarijih naših štamparija, no o njoj ne znamo danas upravo ništa, baš kao ni o brevijarima, što su u njoj bili štampani, jer još uvek ni jedan takav brevijar nije nađen.

No dok se u Glavinićevo doba nalaze u Lici plodna polja i brojna mesta uz mnoštvo ostataka još davnije kulture, Krbava je pusta i nenastanjena. »Prešavši ovo dolaze na oči gradovi Mogorić, Skelbar, Vranić, Komić u šumama, pusti, ni od koga ne nastavani. Druga strana gora početak je županije krbavske, što je s istoka i zapada sunca utvrđena gorama i šumama. Sa strane bosanske, s istoka gora je zvana od stanovnika Plešivica ili Čelavac. Duljinom manja je Krbava od ličke županije, nema nikakvih stanovnika radi straža naših posada, što naizmenice čuvaju tri grada ili kaštela i to: Udbinu, za obranu od barbara nekako utvrđenu, kamo se Turci za opustošenja Like povukoše kao na najsigurnije mesto. Drugi Pisač, treći Bunić. Posle njih tvrđica Vranić, zatim Kurjak, Turjanski, Omoljac, Brezovac, a onim stranama najbliži bi bili turski gradovi, da ih gora Plešivica međusobno ne deli«.

Ovako je senjski biskup prošavši nove krajeve svoje biskupije stranom i detaljno opisao Liku i Krbavu. Navodeći obilne podatke o stanovnicima daje nam i tačnu etničku sliku u ono doba, a opisujući ličku prirodu govori poput romantika: »Ove obe županije mogu se ubrojiti među ugodnije u ilirskom kraju, jer čim god se možeš naslađivati, sve ćeš to obilno naći: ravna polja, njive, šume, gore, u njima veprove, jelene, medvede i raznu divljač i ptice. Uzduh je vrlo zdrav i baš koristan za oporavak, te se često nalazi starce i časne sedine, ugledne muževe i žene, sem toga jake i mišičave«.

Naravno, ova relacija, što je danas čitamo poput kakovog historičkog putopisa, nije bila opće poznata Glavinićevim savremenikima. Obelodanio ju je tek 1856. g. Emanuel Sladović u knjizi »Povesti biskupijah senjske i modruške ili krbavske«, i kasnije još jednom Lopašić u trećoj knjizi Spomenika hrvatske krajine.

Međutim, naskoro dođoše u Liku upravnici austrijske dvorske komore, koji nastojahu u što kraće vreme što više iscrpsti narod. Poznato je, da su se Ličani bunili proti pljačkaškom sistemu komorske uprave, a kad nisu videli nikakove pomoći, spremali su se, da napuste svoje kuće i svoja polja te da se odsele u Bosnu ili Dalmaciju, da postanu turska raja ili mletački koloni. No, ni takovo očajno stanje naroda nije sklonulo bečki dvor, da promeni upravu, da makne iz Like razne komesare, gore od begova i od providura.

Tek nakon gubitka Šleske i nakon što je Francuska stupila u savez protiv Austrije, te kad se našao čovek, koji je pokazao, da Lika, kao i sva ostala Krajina nije zemlja, iz koje se može izvlačiti novac, nego da je pravo bogatstvo Like njezin narod, stekao je i bečki dvor uverenje, da iz Like treba izbiti tu njenu živu glavnicu, ljude, koji će od toga časa sačinjavati regimente austrijske vojske. Tada i Marija Terezija, uočivši sve koristi krajiške reforme, pristupi konačnom uređenju Krajine. A organizator, koji je upoznao vrednost Krajine i kome je taj posao poverio još Karlo VI. bejaše saski vojvoda Hildenburgshausen. Kako je njemu glavnu vrednost reprezentirao sam narod sa svojim velikim vojničkim vrlinama, to on nakon temeljitih studija i opažanja u svojim relacijama o reformi Krajine osobito ističe ličke gorane: »Svuda videh ratnički i junački narod, priproste neveste sinove prirode, koji uz lošu jednostavnu hranu, u radu i mucu, bez nege i kulture izrastoše do visoka stasa prvoga ljudskoga kolena, skladni i čvrsti poput hrasta u šumi. Dobrodušni i divlji, a uza to praznoverni i puni entuzijastičkog osećanja za vojničku čast, vešti bojnim opasnostima i pomamni za plenom, kao često izvojevanom nagradom za junaštvo i smelost. Poznavajući malo potreba oskudni su znanjem i iskustvom, no nisu ni razneženi mekoputnošću ni profinjenim ukusom. Nepokolebivi pristaše starih narodnih običaja i uredaba nerazdruživo su s njima vezani uza svoju domovinu. Verni svojoj reči, te radi toga osobito gorljivi, da se održi reč njima zadana. Od prirode odvažni i neustrašivi, no dugim jarmom i varanjem postadoše sumnjičavi i tvrdoglavi, sposobni za najsvetiju, nepovredivu vernost i pokornost no ipak na razdražljive i slabo opravdane pokušaje njihove snage znadu besno planuti i uzburniti se. Tako mi se Hrvati uza sve njihove pogreške čine, da su u samom sutonu barbara još uvek jedini pravi ideal vojnika, kakove opisuje Osian: svaki trči da obujmi svog neprijatelja, mišićave se ruke međusobno hvataju, prepliću se s kraja na kraj i još na tlu pružaju se i šire snažna uda u borbi. A kad pomislim, što još iz takova materijala može učiniti vešta ruka vladara, koji je ovaj narod već imao za druga u ratnim opasnostima, to mi divlja odvažnost Hrvata i zato vredi, što su oni svoje vladare tek bunama prisilili, da ih upoznaju«.

Hildenburgshausen je, proučivši prošlost, prirodne prilike i karakter i Like i Ličana, kao malo koji Nemač upoznao tu zemlju i taj narod, no zato je i znao stvoriti upravu, što je upotrebila i do krajnosti izrabila narodnu sposobnost i sklonost za vojnički život. Njegove predloge usvojila je Marija Terezija te je svojim ručnim pismom od 28. decembra 1745. provela reformu vojne krajine, dok su Hildenburgshausenovne relacije još često poslužile kasnijim autorima kao vrela za karakteristiku Ličana. Potpuno ih je izdao također tek Lopašić.

U 18. stoleću štampaju se i dalje topografski opisi Ugarske i s njima zajedno i hrvatskih zemalja. Isusovac Bonbardi izdaje 1718. u Beču svoju *Topographiae magni regni Hungariae etc.*, dok Iselin štampa u Baselu 1729. svoj ogromni, u pet folio svezaka *Neuvermehrtes Historisch- und Geographisches Lexicon*. I na osnovu ovakovih leksika nastaju prvi suvisli geografski prikazi, tako Büsching izdaje polovicom 18. stoleća svoj veliki opis čitave zemlje (*Grosse Erdbeschreibung*. Hamburg 1845.), te u drugom svesku prvoga dela na deset stranica opisuje i Slavoniju pa Hrvatsku (*Strane* 1480.—1490.). Kad je Marija Terezija uredila škole, izdaje prema njezinoj naredbi Matija Bel 1753. u Požunu za školske potrebe geografski priručnik Ugarske, kome dodaje »*Compendiolum regnorum Slavoniae, Dalma-*

tiae etc. geographicum«. Nešto kasnije, za Josipa II. izlaze za škole geografski udžbenici pisani nemački: »Anleitung zur Erdbeschreibung. Erster Theil. Zum Gebrauche in der teutschen Schulen der k. k. Staaten. Wien 1781.«

Zagrebački kanonik Baltazar Krčelić pridodao je svom historičkom delu »Notitiae praeliminares«, što je izašlo u Zagrebu 1770. geografski opis tadašnje Hrvatske i Slavonije. Na jednoj folio stranici, 472., opisao je on karlovačku Krajinu. On prvi opisuje Krajinu kako ju je uređio Hildenburgshausen, no njegov opis, pogotovo pak opis Like i Krbave, vrlo je kratak.

U isto doba živi Ignac De Luca, koji na bečkoj universi postaje 1795. prvi profesor nauke o državi, kuda se u prvom redu tada brojila statistika. On izdaje mnogo statističko geografskih spisa, među njima i veliki priručnik za geografiju Austrije u četiri sveska (Geographisches Handbuch von dem österreichischen Staate. Wien 1790.—1792.). De Luca redom opisuje austrijske zemlje te u kratko govori o prirodnim prilikama, trgovini i ostalom, a napokon navodi gradove i mesta. De Luca je u svojim delima skupio veliki materijal, no to je i sve. To je skup podataka i imena, pa su njegove stvari suhoparne te imadu tek historičku vrednost, no njegova je zasluga, da je u nauci prodro put statistici. Savremenici su mnogo cenili ta dela, no kako je De Luca upotrebljavao stare autore, svoje prethodnike, to mu se katkada dogodilo, da su mu neke stvari već kad su izišle, bile zastarele. To mu se baš dogodilo i kod opisa naše Krajine, jer on opisuje krajiško uređenje onako, kako je bilo prvo 1746. t. j. pre Hildenburgshausenove reforme, premda je svoje delo štampao tek 1792. Dakako i ostali podaci o Lici i Krbavi kod njega su vrlo oskudni te njegov rad ne znači nikakvi napredak za poznavanje naših krajeva.

No jasan je i uzrok, zbog koga je geografsko opisivanje naših krajeva kod svih tih pisaca tako sterilno, da od Glavinića i Valvasora nema, izuzevši reformatora Krajine Hildenburgshausena, za vreme od preko sto godina ni jednog pisca, koji bi znao napisati nešto novo, vredno i originalno. No baš ovi: Glavinić, Valvasor i Hildenburgshausen bejahu ljudi, koji su sami prošli krajeve, što su ih opisali i upoznali ljude u njima i njihov život, dok su sastavljači geografskih leksika i priručnika bili tuđinci, kojima je Hrvatska bila isto tako daleka, kao kakova zemlja negde u tropima. U tadašnjim geografskim časopisima što više izričito se ističe, da evropski naučenjaci slabije poznadu vojnu Krajinu, nego li kakovo srednjeameričko indijansko pleme. Stoga ne možemo od stranih autora ni očekivati novih opisa, nego valja čekati, dok se opet ne javi koji naš čovek, koji crpe iz prvotnog, nepomućenog vrela: vlastitog opažanja i prirode i ljudi.

I doista Dominik Vukasović, apostolski protonotar, kanonik senjske crkve, konzistorijalni savetnik i župnik u Otočcu javlja se, da nakon Hildenburgshausenove reforme prvi potanko opiše nove prilike svog zavičaja. On je 1777. nemačkim jezikom napisao opis karlovačkoga generalata te ga poslao u Beč dvorskome agentu Kereszturiju, prijatelju učenih radnja. Kereszturi šalje ga C. D. Bartschu, koji ga je izneo u časopisu Ungrisches Magazin, svezak III. na strani 432. do 463. štampanom u Požunu 1783. Vukasović u svom opisu najprvo ukratko govori o granicama i razdelenju karlovačkoga generalata, a zatim prelazi na detaljnu topografiju, i to prvo Like, a nato Krbave te područja otočke, ogulinske i slunjske regimente. Taj opis kao da još seća na geografska leksika 18. stoleća, no prođemo li ga pomniji-

vije vidimo, da on ne sadržaje tek mnoštvo novih podataka, da ne nabraja tek sva važnija mesta i ne spominje tek događaje iz turskih ratova, već donosi kratke, ali sveže i zanimljive opise pojedinih mesta i krajeva pune arheoloških i kulturno-historijskih detalja. Tako, kad govori o Počitelju Vukasović kaže, da je to također stari grad, gde su u davnija vremena stolovali lički zapovednici i u kome bejaše lički zemaljski arkiv, što su ga za nekoga ustanka oteli Mlečani te preneli u Split, Zadar i Rab, a naročito u Nin. — Vukasović nam daje najstariji opis Gospića. Uza stari turski grad, što se dizao na levoj obali Novčice, a s leve strane do sadanjeg mosta nastalo je negde koncem 17. stoleća mesto, što se naglo počelo dizati, kad ga je Hildenburgshausen odabrao sedištem ličke regimente. Tada se počese graditi mnoge erarske zgrade tako, da je Gospić postao glavno i najveće mesto u Lici. A taj nagli porast vidi se i iz kratkog Vukasovićevog opisa: Gospić je stari grad, koji je malo nastanjen. To je najuglednije mesto čitave Like, jer je tamo sedište štaba ličke regimente. Stoga je tamo sagrađeno oko 100 novih kuća te ima preko 400 građana, trgovaca i zanatlija, kojima upravlja izabrani načelnik i magistrat. Nedaleko je Kaniža, gde se na vrlo zgodnome mestu nalazi franjevački hospicij.

Dakako i Vukasović kao nekad Glavinić mora govoriti o tragovima stare kulture u kraju oko Perušića i Pazarišta, te kaže, da se naslućuje, da je kod Kvarata u starini stajao ugledan trgovački grad, jer se tamo još nalaze razne kamene mere, a često se u zemlji nailazi na stare novce i ostale starine. Odanle polazi rimska cesta, od koje se ostaci vide u raznim krajevima Like, a nedaleko stoji i stari toranj zvan Štitar, nekoć branić onoga trgovačkoga grada. Njemu se pak nasuprot na visokoj steni diže nepristupačni grad Beč, do koga se moglo popeti tek ljestvama i užetom, dok pod tom stenom bejaše ribnjak, od starine po dnu ciglom popločen. U kraju oko Perušića nalaze se još mnoge druge razvaline, te je nedvojbeno, da je tamo morao stajati znatan rimski grad. U Pazarištu vide se razvaline prastaroga grada Oteša, pod kojim izvire ribna Otešica. Na vrhuncu vrlo visokoga brda stoje ostaci grada Ostrvice, a oba ta grada kažu, da je sagrađio kralj Bela III. U tom kraju nekoć je rodilo vanredno vino, što se slalo tek najvećoj gospodi, no sada, veli Vukasović, ovi su vinogradi posve propali, jer su Turci sav taj kraj upotrebljavali kao lovište i pašnjak za konje. Stoga je potpuno uništen, oranice su najlošije, a njegovi stanovnici su najveća sirotinja u Lici.

Dok je u Glavinićevo doba Krbava bila pusta i nenastanjena, za Vukasovića je već kulturni kraj. Tamo je Udbina, mesto poznato iz turskih ratova sa starim, gotovo posvema razvaljenim gradom. Zatim je Kuk, gde je uvek jedan lički oficir na straži. Na strmom brdu nad Podlapačom dižu se ostaci staroga grada, a stari grad nalazi se i u Buniću. Bunić je u Vukasovićevo vreme najvažnije mesto u Krbavi, jer je u njemu za Laudona sagrađeno mnogo novih kuća. Nedaleko Bunića, prema Kozjanu nalazi se na nekoj nepristupnoj steni pećina s ostacima raznih starih utvrda. Korenica je plodno polje, na kom je poginuo biskup Petar Berislavić. Usred polja stoje ostaci nekog velikoga grada, dok se opet s južne strane Korenice na kamenom brdu dižu ruševine velikoga Mrsin grada. Tamo se nailazi na mnoge stare novce, a ima ruševina i pod Mrsin gradom te kažu, da je onde bilo sedište krbavskoga biskupa. Korenica, Trnovac s vrlo starim gradom, Čanak u uskoj i dubokoj dolini i Krbavica, ako i spadaju sada pod otočku regimentu oduvek se, veli Vukasović, pribrajahu Krbavi.

Osim ovog topografsko historijskog opisa prikazuje Vukasović i gospodarske i prirodne prilike u Krbavi. To je, veli on, plodna zemlja, koja je većinom ravno polje do tri milje dugačko, a milju široko. No nema dosta vode, jer nema ni jedne stalne tekućice, nego tek nekoliko vrela. Stoga se događa, da Krbava u povoljnoj godini nadmašuje vrsnoćom zemlje, žita, blaga i zdravoga uzduha sve ostale krajeve karlovačkoga generalata, no za sušnih godina zaostaje za svima te mora hranu kupovati, jer na poljima tada sve žito od suše izgori.

Ovako u kratko, no jezgrovito i zgodno crta Vukasović i ostale krajeve. U Zrmanji je vrlo ugodna klima, zdrava i blaga te zimi gotovo i nema snega, jer je kraj nedaleko mora. Stoga i dozreva tamo sve ranije, nego u ostaloj Lici. Stanovnici su pak tamo neobično visoki, ponajviše preko šest stopa. Čemernica je pak čardak na turskoj granici, gde je osobito bujna paša, no bura je tako žestoka, da se tamo nitko ne može nastaniti. No tamo su prvo dolazili mletački podanici s mnogo tisuća grla blaga na pašu i zato su godišnje plaćali po nekoliko stotina dukata i prodavali Ličanima maslo i lepi sir za vrlo jeftin novac.

U Kosinju su također lepa polja i oranice, no na žalost ih gotovo svake godine preplavi Lika na veliku štetu sirotinje. Paša je tamo također izvrsna te da seljaci tamo ne imaju mleka i sira u proleće bi zbog nestašice pogibali od gladi.

Tako su Vukasovićevi obilati podaci u mnogom pogledu vrlo zanimljivi te su dugo mnogim piscima služili kao glavno vrelo kod opisivanja Krajine, a ni danas nisu na odmet. Nažalost s topografskim opisom svršuje Vukasovićev članak u spomenutom časopisu, a obećani nastavak nije nikada izišao. Na sreću je Vukasovićev rukopis imao u rukama historik Engel pa se s njim obilno poslužio u svojoj historiji Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. (Staatskunde und Geschichte von Dalmatien, Croatien und Slavonien. Halle 1798.). Iz Engelovih navoda vidimo, da je Vukasović u drugome delu govorio kako još nitko do njega o narodu, o narodnim običajima kod ženidbe, o otmicama, o položaju žene u Lici i o vrlinama i žena i ljudi. Narod ima najlepše sposobnosti. Spretni su za sve bez muke i nauke i poznati u raznim veštinama. Čitati i pisati nauče sami od sebe. Tko ima sreću, sredstva i prilike, da ga netko poučava, taj nauči više za mesec dana, nego mnogi drugi narodi u mnogo duljem vremenu. Vrlo su otvrdnule prirode te za najstudenije doba, po najvećem vetru, snegu i kiši idu gologlavi, posve razgaljenih prsiju, na kojima se hvata mnogi led, a i bosu bez ikakove štete za zdravlje, a to stoga, što još kao mala deca posve goli, pa i bez košulje po najvećoj studeni uče hodati oko ognjišta te uzrastu u svakoj nevolji. Jer često i matere rađaju u gorama kod stada ili u polju kod rada bez ićije pomoći. Decu poviju u lišće ili granje tako, da otvrdnu. Novorođenčad ne nose samo same kući nego često sve do crkve, da se dete krsti te se ni malo ne opaža, da je takva žena mati deteta. Za babina nije im ništa milije ni nužnije, nego nekoliko mera vina i rakije, što ih i najbrže oporavi. Svoju novorođenčad običaju često kupati u vinu, da im jačaju živci i uza sve to je malo zemalja u Evropi, gde su stasitiji i zdraviji ljudi, nego li u Hrvatskoj. Mogu mnogo jesti, samo ako odnekale dobiju, dok za nestašice trpe neopisivu glad te mogu mnogo dana izdržati o komadiću kruha.

I prije bejahu u toj zemlji osobiti običaji kod ženidbenih stvari. Kad se tko htio ženiti, morao je od roditelja njihovu kćer novcem otkupiti i tada svojoj verenici dati, ili svežu jabuku ili 17 krajcara u novcu u znak veridbe.

Ako je to verenica primila, bejaše veridba obavljena. No bejaše li se kod toga bojati i najmanjem usprotivljenju i prigovoru, to bejaše općenit običaj, verenicu protiv volje roditelja silom odvesti u bližnju šumu i nakon mirnog sporazuma se venčati. No to zlo je sada istrebljeno i tek se katkada dešava kod pravoslavnih, no sada biva uvek kriminalno kažnjeno.

Muškarci gledaju žene u toj zemlji vrlo prezirno. One moraju svoje muževe služiti u svemu, svlačiti ih i kad dođu s puta, noge im prati. Pred malo godina nisu sa svojim muževima smele ni za stolom sedeti i jesti, nego su morale iza njih stajati i svetliti im. Stoga i danas, ako štogod hoće o svojoj ženi pričati uvek običaje reći: s dopuštanjem, moja žena je kazala ili učinila. No one su sada nažalost došle do mnogo većeg štovanja, što rataru često služi na štetu i na sramotu.

Retke vrline ima ovaj narod. On je rođen za pušku. Svaki, i mali čoban je navikao, da barata puškom i prvo nije nitko ni deset koraka od kuće odlazio, da ne ponese pušku ili dugački nož i kubure za pasom. To ih je učinilo pravim vojnicima. Što više i svetkom, kad su išli u crkvu nikada nisu išli bez oružja. Dok je trajala služba ostaviše ga pred crkvenim vratima u lepom redu, a nakon svršene službe uze svaki svoje oružje i s njim za pasom zaigraše nedaleko crkve običajno kolo pevajući na narodnu razne junačke pesme. Inače je ovde i ta vrлина, da je jedan drugome rado na pomoć i da mu daje, što mu je potrebno. Oni traže, da im svatko veruje, no sami ne veruju lako, osobito tuđincu. Ako im se štogod obeća, hoće da im se i ispuni. Ako ih se jednom prevari, to ne zaborave nikada i uvek se boje, da ih se kani prevariti.

Inače su ponizni, prijazni i dosta poverljivi. Gostoljublje im je gotovo neopisivo. Bila bi najveća sramota, odbiti onoga, tko je u nuždi od svog prađa ili ne primiti putnika. Dokle što imadu rado daju svakome i rado služe, gde samo imadu poverenje. Inače je taj narod vrlo osetljiv. Opaze li privrženost, to iz ljubavi sve učine.

Osim ove majstorske karakteristike Ličana upotrebio je Engel još i Vukasovićeve napomene o ekonomskom napretku karlovačke Krajine iz njegovog pisma Bartschu od 11. juna 1784. U tom pismu Vukasović spominje, kako se za revne uprave generala Gyulaja u karlovačkoj Krajini podiglo ratarstvo i čitavo gospodarstvo Krajišnika, kako su se stale iskorišćivati šume, kako se stalo trgovati drvom preko mora, te kako se iz beskorisnog drva počela po šumama paliti pepeljika. Zatim spominje gradnju novih i popravljavanje starih cesta i mostova te kako su posle toga Ličani stali mnogo više upotrebljavati kola, te su u kiriji našli novo vrelo privrede.

Ovako je Vukasović opisao davnu ličku prošlost iz koje su u samoj ličkoj regijenti uz mnoštvo starina preostala 72 stara grada, opisao je prirodu i život naroda, a i gospodarsko stanje Like, u njegovo doba tako, da je njegov opis karlovačke Krajine sve ovako nepotpun, kako ga danas imademo, jedan od ponajboljih opisa Like i Krbave iz davnijega vremena.

Kad je Bartsch izdavao Vukasovićev opis popratio ga je među ostalim ovim rečima: »Predajem čitateljima ovaj prilog za opis zemlje, što je s geografskog i statističkoga stanovišta gotovo posve nepoznata, naročito taj, ovde opisani njezin deo tako, da od njega nema ni valjane, upotrebive geografske karte. Već to daje ovome delu veliku vrednost, no koliko ga tek to diže, što je ono od čoveka, koji je većinu mesta, što ih opisuje, sam svojim očima video. Stalno je, da za taj hvalevredni posao i za njegovu naučnu izvedbu autora zapada opća hvala, no dok mu je mi izričemo u svoje ime kao

i u ime čitatelja te priznajemo i cenimo njegovo znanje, marljivost i trud, ne možemo prešuteti želju, da bi one krajeve jednom proputovao i istražio starinar kao što je Chandler ili Fortis i prirodopisac kao Born ili Hacquet. Kako se obilna žetva obojici pruža! U opisanom kraju sterahu se nekoć slavni gradovi i mesta: Herona, Delminium, Siparuntum, Enderum, Scodra, Lopsica, Aenona, Arucia, Testiatum, Ardotinum, Surcum, Varvaria, Salvia, Asisia, Onparum, Adra, Arupinum, Monetium i drugi. Od toga ima još preostataka, ulomaka, tragova, napisa i raznih spomenika, što ih je naš pisac tek spomenuo i naznačio, no ni izdaleka ih nije, kao Fortis kritički istražio, odredio i protumačio. No kud i kamo bi bilo važnije istraživanje prirodnoga blaga u onim krajevima, o čemu naš pisac posve šuti. Poznavanje starina neke zemlje zadovoljuje plemenitu radoznalost, ono moćno čuvstvo strahopoštovanja svete uspomene naših pređa i uz to možda služi razjašnjenju historije, no istraživanje prirodnih proizvoda ne zadovoljuje tek želju za znanjem, nego pruža i najveće koristi i zemlji i stanovnicima. A to još nitko nije tamo dostatno poduzeo . . .«

No u isto vreme, dok je Bartsch ovo pisao, Hacquet već putuje našim krajevima, istražuje i opisuje naše gore i naš narod, on zapravo tek otkriva Liku naučnom svetu. S njim nastaje novo razdoblje u poznavanju Like, jer on u svojim delima ne daje tek fragmentarne vesti, nego svestrane i vredne opise ličke prirode i ličkoga života.

R é s u m é. Le professeur Henneberg continue d' une certaine façon la description de cette contrée croate, que le dr. K. Patsch a donnée quant à l'époque romaine dans son oeuvre: »La Lica à l' époque romaine« Vienne, 1900 (»Die Lika in der römischen Zeit«. Wien, 1900).

L'article »La Lica avant les voyages de Hacquet« constate d'abord le fait que les manuels de géographie du 16e et du 17e siècle donnent peu de renseignements sur la Lica. Les auteurs qui écrivent d'autopsie après l'expulsion des Turcs en 1689, sont plus étendus et, aussi, plus importants pour nous. Ici, outre Valvazor, la relation de l'évêque de Senj (prononcez: Segne) Sébastien Glavinitch qui, avec beaucoup de renseignements sur l'archéologie et l'histoire de la civilisation donne un beau tableau du pays, est surtout intéressante. Une caractéristique des habitants de la Lica nous est donnée dans les relations du réorganisateur de la frontière militaire croate, le prince Hildenburgshausen, qui a mis à profit d'une façon très adroite, l'amour des habitants pour la vie militaire pour des fins administratives et dynastiques. Dominique Voucassovitch, chanoine à Otočac (prononcez: Ototchatz), a très bien décrit son pays, mais sa description n'est conservée qu'en partie dans *Ungarisches Magazin III. Pressburg, 1873* et Engel: *Staatenkunde etc. Halle. 1798*. Voucassovitch est le premier qui, outre une description détaillée du pays, tourne son attention aussi vers la vie du peuple lui — même et de ses coutumes nationales. Mais il n'est que le prédécesseur immédiat de Hacquet qui, à vrai dire, découvre la Lica au monde européen savant. Toutes ses descriptions se complètent merveilleusement et nous donnent un tableau juste de la situation dans la Lica après l'époque des Turcs jusqu' à la fin du 18e siècle, en même temps qu'elles nous fournissent des renseignements précieux au point de vue d'investigations modernes sur l'archéologie et l'histoire de la civilisation de la Lica.